

TÂRGOVIȘTE. STRUCTURI URBANE ÎN EVUL MEDIU

Contribuția arheologiei

Petru-Virgil Diaconescu

Târgoviște parcourt pendant le Moyen-Âge trois étapes différentes comme évolution et importance, qui se reflètent dans l'évolution des structures urbaines de la ville:

I. L'étape préurbaine (la deuxième moitié du XIII-ème siècle et jusqu'à la fin du XIV-ème) lorsque la localité traverse l'étape du village, centre local d'échange, finalement marché constant, accomplissement urbain.

II. L'étape de la consolidation et du développement des structures urbaines (jusqu'en 1545), période caractérisée par la collaboration serrée entre le règne et la ville, "qui les secondaient, en faisant augmenter leur fortune et leur pouvoir".

La décadence - l'étape de la dépendance de l'Empire Turc (jusqu'à la fin du Moyen-Âge). Les pressions turques, la nouvelle direction commerciale et le déclin des vieilles voies commerciales, l'essor des partis des boiards, les guerres et les destructions répétées, tout cela représentent les caractéristiques de cette période. (Traduit par A. A.)

Structura urbană se prezintă ca un organism complex, care ia naștere în condiții specifice de mediu: geografic, politic, economic, social-demografic, într-un moment anume, atunci când evoluția societății (medievale românești în cazul nostru) îl permite.

Condițiile sus menționate sunt determinante pentru evoluția sau involuția localității. În timp și spațiu, forma și perimetrul așezării, trama stradală, locuințele și dispunerea acestora în parcellar, centrele de concentrare a activităților politice, economice sau spirituale, modalitățile de apărare ale orașului, compoziția socială și densitatea populației inclusiv concentrarea acesteia după stare socială și ocupație în anumite perimetre ale vetrei construite (mahalale, cartiere) se schimbă, se măresc, se micșorează, capătă alte roluri și altă importanță tocmai în funcție de influența mai mare sau mai redusă a factorilor geografici, politici, economici, sociali, chiar sanitari etc.

Prin calitatea sa specială de reședință domnească, orașul Târgoviște a fost puternic influențat de atitudinea puterii centrale, de interesul sau dezinteresul manifestat de voievozi față de oraș, situație care s-a perpetuat de la apariția sa în secolul al XIV-lea și până spre finele Evului Mediu când pierde statutul privilegiat pe care îl deținuse un timp îndelungat.

Cercetările arheologice care le-au completat pe cele istorico-documentare și de arhitectură, au sezizat această evoluție pulsatorie a localității, remarcând principalele momente ale evoluției sale.

Târgoviște parcurge în Evul Mediu trei etape cu evoluție și importanță diferite, care se reflectă cel mai clar în evoluția structurii urbane a localității:

I Etapa preurbană (a doua jumătate a secolului al XIII-lea și până spre sfârșitul secolului al XIV-lea) când străbate parcursul de la sat, centrul local de schimb, târg cu piață permanentă în final, împlinirea urbană;

II Etapa consolidării și dezvoltării structurilor urbane (până la 1545), perioadă caracterizată prin colaborarea strânsă dintre domnie și oraș, "care se sprijineau pe ei, își sporeau averea și puterea" (Giurescu, C. C.. Târguri..., 1997, p. 165);

III Declinul - etapa dependenței de Poarta Otomană (până la sfârșitul Evului Mediu). Presiunile turcești, reorientarea comercială și declinul vechilor rute comerciale, (pierderea Brăilei, Giurguiului, Severinului, decăderea Brașovului și Sibiului a căror prosperitate se întemeia pe comerțul cu Țara Românească) ascendentul partidelor boierești, războaiele și distrugerile repetate sunt caracteristicile acestei etape.

Menționăm că această structură a evoluției urbane și mai ales ultima etapă menționată, nu coincide în timp cu a altor centre orașenești, care au avut o evoluție ascendentă (în anumite limite) până la sfârșitul Evului Mediu, exemplul cel mai notabil fiind bineînțeles, Bucureștii.

I. Etapa preurbană (planșa 1, p.335). Înseamnă intervalul de timp scurs până la transformarea localității în oraș, calitate aproape concomitentă cu cea de reședință. Pentru circa un secol, rolul arheologiei este preponderent în cercetarea istorică a trecutului orașului, perioadă în care nu există nici un document scris, clar, referitor la Târgoviște.

Perimetrul vetrei locuite comportă cele mai importante transformări atât calitative, cât și cantitative, în special suprafața locuită logic fiind, deoarece în acest interval de timp se dezvoltă localitatea de la o așezare de tip rural la târg, punându-se bazele viitoarei construcții urbane.

Majoritatea istoricilor situează așezarea rurală în nordul orașului - cartierul Suseni - un perimetru situat între terasa înaltă dreaptă a râului Ialomița la est, Biserica Sf. Gheorghe la nord, Calea domnească la vest și str. Mihai Bravu la sud. Din păcate deși au fost depistate mai multe locuințe de tip „bordei” nici una nu a fost cercetată integral și nu s-au fixat limitele așezării rurale. Suprafața estimată la mai bine de 10 ha fiind exagerată (cu ceramică de bună calitate, și decor ce depășește clar stadiul rural, inclusiv ceramica de import). Spre exemplu vatra vechiului sat Lucieni nu depășea un perimetru de 1 ha, tot spre mijlocul secolului al XIV-lea, tot cu locuințe îngropate de-a lungul terasei înalte stângi a râului Dâmbovița, ceramică asemănătoare, dar cea de import redusă cantitativ (Diaconescu, P., Mihăescu, G., *Cercetări...*, M. C. A., 1986, p. 291-293). Nu este clară nici situația din sudul orașului, unde s-au depistat câteva locuințe îngropate în perimetrul mănăstirii Stelea, Liceului Ienăchiță Văcărescu, la sud de Biserica Albă, dar și vis-à-vis de Curtea domnească la vest (Ionescu, C., *Considerații...*, 1983, p. 66-68). Se crează astfel un perimetru vast de mai bine de 60 de ha (*ibidem*, 1983, p. 66), care va fi atins însă mai târziu, abia în secolul al XV-lea și nu în faza de sat sau chiar de târg. De luat în considerație este și o altă supoziție și anume: "existența conco-

mitentă a două târguri: Târgul de Sus și Târgul de Jos..." (*ibidem*, 1977, p. 333-334), ceea ce ar presupune două așezări cu două târguri la o distanță de cca. un kilometru între ele, idee care nu se susține nici documentar și nici pe baza cercetării arheologice. Ipoteza poate fi luată în seamă sub alt aspect, posibil ca nuclee de locuire anterioare târgului să fi existat și la sud de Curtea domnească, iar cercetarea arheologică desfășurată pe suprafețe restrânse să nu le fi depistat ca fiind sub forma unei așezări încheiate.

Târgul periodic și apoi permanent se dezvoltă în perimetrul de la intersecția străzilor Mihai Bravu, Calea Domnească și Constantin Brâncoveanu. Cunoscut sub numele de "Târgul (bazarul) de Sus" suprafața acestuia era mărginită de Curtea domnească la sud, Biserica Sașilor spre est și nord, Biserica mănăstirii catolice și Biserica Sf. Împărați spre vest și sud-vest ocupa o suprafață de cca 1 ha, mărginit de prăvălii și ateliere, acestea din urmă investigate arheologic spre nord și vest (pe teritoriul pieței "Bărăția" de astăzi). Descoperirile arheologice demonstrează prosperitatea acestuia la începutul secolului al XV-lea (Mihăescu, G., Fruchter, E., *Considerațiuni...*, 1978, p. 32.33).

Momentul apariției târgului, după mijlocul secolului al XIV-lea este cel mai important în existența Târgoviștei, punând câteva probleme de substanță în care rolul cercetării arheologice este necesar să fie major și concret și mai ales să treacă peste interpretările istoriciste (care nu au, din păcate, suport documentar):

1. Când apare târgul, suprafața, măcar cu aproximație și poziția în teren, față de piață și de Curtea domnească?

2. Apariția târgului și a pieței permanente și poziția față de așezare și viitoarea curte?

3. Curtea domnească apare direct ca reședință domnească sau a fost precedată de un sediu al puterii locale (administrativ, militar și vamal)?

4. Cercetările arheologice destul de numeroase au fost interpretate corect? Există dubii serioase în privința datării ceramicii, a spațiului locuit. (Bordeie sau semibordeie locuințe deci, care în multe cazuri sunt atenanse sau gropi menajere, urme din zgură de fier, interpretate ca ateliere în puterea cuvântului, monede pentru care se uită puterea lor de circulație în timp și mai ales sistematizarea în teren a descoperirilor).

Arheologia urbană medievală este necesar de a fi luată în seamă tocmai în privința genezei urbane cu intuiția, bineînțeles științifică a unor mari istorici, dar să aducă și corectivele necesare:

- "drumurile comerciale nu au creat orașele și cu atât mai mult statele, dar au contribuit la înființarea lor, a unor centre de schimb care au devenit apoi orașe" (Panaitescu, P. P., *Introducere...*, 1969, p. 281).

- "la întemeierea și dezvoltarea târgurilor... contribuie și factorul politic" (Giurescu, C. C., *Târguri...*, 1997, p. 80).

- "la unificarea teritorială și politică a Țării Românești principalele târguri erau în ființă ca centre de negoț și de producție meșteșugărească, ca sedii ale autorității politice, uneori și religioase" (Giurescu, C. D., *Țara...*, 1974, p. 255).

- "Târgoviște și București (poate și Argeș) așezările voievodale au succedat târgurilor și nu invers ca în Occident" (Chihai, P., *Din...*, 1974, p. 377).

Chiar dacă orașul românesc apare relativ târziu pe harta Europei, dar spre exemplu nu mult în urma orașelor transilvănene: "greu de afirmat cu certitudine că la sfârșitul secolului al XIII-lea existau orașe propriu-zise în Transilvania" (Pascu, Șt., *Voievodatul...* I, 1972, p. 233), ca și orașele europene respectă în general cele două condiții de bază: "poziția geografică asociată cu precădere, sau a unui ținut fortificat (Pirenne, H., *Orașele...*, 2000, p. 92).

Pentru devenirea Târgoviștei în timp scurt la stadiul urban, este determinantă poziția în spațiu, dar mai ales în timp a Curții domnești, și anume, care reprezintă inițial construcțiile și amenajările descoperite în investigațiile arheologice din anii 1961-1991 anterioare anului 1394 când orașul este incendiat de turci. După 1400 este ridicată prima clădire din piatră, care va servi mai târziu ca sediu al reședinței domnești (Constantinescu N., *Cercetări...*, 1987, p. 76-78; Cantacuzino, Gh. I., *Puncte...*, 1999, p. 133-138, 148-152).

Încă de la primele cercetări sistematice este identificat un nivel de locuire de secol XIV, căruia îi aparține și strachina smălțuită, inscripționată de autor (Constantinescu, N., *Contribuții...*, 1964, p. 230, 232, 234-235). Descoperirile ulterioare, mai ales cele din 1976, 1979, 1981, 1984 și 1986 sunt revelatoare. Cercetarea integrală a locuinței 1 B, descoperită imediat la sud de Biserica mare domnească: "cea mai veche locuință de orășean din spațiul românesc propriu-zis cunoscută până acum" (Constantinescu, N., Ionescu, C., *Asupra...*, 1980, p. 73) cu un inventar excepțional care nu a mai fost identificat în locuințe similare, cercetate chiar pe teritoriul Curții domnești, de fapt în întreg spațiul extracarpatic, descoperirile monetare (două monede emise de Carol Robert de Anjou), urme de locuire, pavaje, amenajări constructive, "sunt legate de o locuire anterioară ridicării construcțiilor de zid ale curții domnești, locuire caracterizată prin clădiri de lemn semi îngropate, sau locuințe de lemn cu pivniță și amenajări aferente lor" (Cantacuzino, Gh. I., *Puncte...*, 1999, p. 133) este un bun câștigat, constatarea că terenul pe care se va ridica Curtea domnească "făcea parte organică din vechiul târg" în același perimetru fiind identificat "traseul Uliței Mari a fostului târg medieval" (Constantinescu, N., *Cercetări...*, 1987, p. 70-71). De menționat faptul că de abia în 1986 este lămurită datarea unui cuptor de cărămidă așezat deasupra unei pardoseli din cărămizi mari" descoperit în S.I A 1976: "Cu un deceniu mai devreme" decât construcția de zid descoperită în acel an" (*ibidem*, 1987, p. 72). Am insistat asupra acestei faze predinastice, deoarece înclinăm să punem semn de egalitate între târgul apărut după mijlocul secolului al XIV-lea și un centru administrativ, militar și vamal, care a precedat reședința domnească după 1400 preluând un teritoriu care îi aparținea de drept.

Pare justificată ideea că orașul nu s-a născut datorită târgului sezonier frecventat de satele din împrejur (cca. 23 în secolul al XIV-lea) "deoarece activitatea lor nu era permanentă și înzestrată de privilegii de seniorii locului, chiar dacă bălciul a favorizat nașterea unor orașe, nu a provocat-o" (Pirenne, H., *Orașele...*, 2000, p. 92), deci Târgoviște ca și în cazul celorlalte orașe românești extracarpătice: "apar în paralel cu statul atât cronologic, cât și structural" (Andronic, Al., *Iașii...*, 1986, p.).

Către această concluzie ne duc și alte descoperiri și observații arheologice:

Am semnalat descoperirea în 1999 pe strada Poet Gr. Alexandrescu, paralelă spre vest la cca. 200 m, a unui șanț de apărare ivit într-o lucrare de canalizare cu o latură imediat la sud de Biserica Sf. Nicolae Andronești (Biserica, care a avut conform cercetărilor din anul 2002 o etapă mai veche din lemn, anterioară anului 1528, ca și la Biserica Sf. Voievozi, pe care fortificația le includea). A doua latură pe aceeași stradă spre nord-vest și imediat la sud de vechea piață a orașului. Lat la gură, larg de cca. 6 m și la bază de 3,5 m, săpat de la primul nivel de locuire medieval identificat, prezenta în secțiune o formă de trapez. Perimetrul se sprijinea cu latura mare de est pe marginea terasei înalte a râului Ialomița incluzând central viitoarea arie a Curții domnești. Ceramica, mai ales borcanele cu buză în "streășină" pronunțată, pot încadra construcția în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Dacă cercetările viitoare vor fi confirmate, descoperirea se dovedește ca cea mai veche fortificație medievală urbană sud-carpatică. Acest efort constructiv era evident datorat unei forțe militare locale, într-un moment când administrația se mutase probabil de la Cetățeni la Târgoviște, etapă a extinderii tânărului stat muntean spre sud și est, punct de control al "drumului Câmpulungului" și ținutului înconjurător.

Cercetarea arheologică trebuie să aducă și corecțiile necesare în ceea ce privește perimetrul și aspectul edilitar (locuințele) din târgul de dinaintea anului 1400, deoarece persistă încă multe confuzii.

Aspectul târgului era ca și în secolele ulterioare alungit pe terasa dreaptă a râului Ialomița clădirile înșirate de o parte și de alta a Uliței Mari, nodul de comunicații fiind în fața Curții domnești de unde pleca spre vest "drumul Câmpulungului" axă apărută pe cca 300 m de șanțul amintit. O arteră secundară mergea spre nord la piața permanentă situată lângă nucleul inițial al viitoarei reședințe. Spre sud, târgul era delimitat de Biserica Sf. Ioan, Stelea Veche, Sf. Nicolae-Geartoglu, iar spre vest de bisericile Târgului. Sf. Voievozi, respectiv Sf. Nicolae Andronești. Remarcăm că toate bisericile amintite au prima etapă de edificare, din lemn, cu o singură excepție, biserica Târgului (nu putem încă plasa momentul lor de construcție anterior sau după 1394) și în sfârșit spre nord-vest și nord-est de târgul permanent și biserica catolică a negustorilor germani. Perimetrul târgului se încadra pe două axe, cea lungă SE-NE, care nu depășea 700 m, iar cea scurtă SE-NV, nu mai mult de 200-250 m și aceasta numai în dreptul Curții domnești (măsurată pe vechiul drum al Câmpulungului), ocupând o suprafață de cca. 15 ha din care 7-8 ha în interiorul șanțului mai sus amintit.

O problemă care trebuie să fie și ea atent verificată este datarea locuințelor. Singura "de tip urban", bine plasată în timp este cea notată cu L.B descoperită la Curtea domnească și considerată "cea mai veche locuință de orășean din spațiul românesc propriu-zis cunoscută până acum" (Constantinescu, N., Ionescu, C., Asupra..., 1980, p. 57-58) prin inventarul numismatic bogat și datat în întregime anterior anului 1394. Un număr mare de locuințe din lemn cu beci, au fost descoperite de-a lungul Căii domnești între Târgul de Sus și liceul Ienăchiță Văcărescu, în acest din urmă punct fiind ultima cercetată integral de către noi, în anul 1992. De reținut că numai un număr mic, trei sunt cercetate integral, deși numărul celor depistate trece de 40, dateate "grosso-modo" în secolul al XIV-lea (Ionescu, C., Considerații..., 1983, p. 65-68). Dar există unele deosebiri între L1B de la Curtea domnească și celelalte locuințe (chiar și de inventar) care este necesar a fi luate în seamă la plasarea acestora în timp:

- Forma și suprafața reprezintă o primă diferență față de Locuința 1B/1976 (menționăm că nu s-au investigat decât beciurile, în general). Modalitățile de construcție sunt asemănătoare ca și existența sobei din cahle, de la parter, inclusiv orientarea gârliciului spre uliță. Există și deosebiri care sunt necesare a fi semnalate.

- Planul Locuinței 1B este ușor asimetric, laturile scurte 3, 97 m respectiv 4,05 m, iar cele lungi de 5,10 m respectiv 5,50 m, gârliciul (accesul) prezintă 4,80 m lungime, suprafața beciului în jur de 22 m.p. Raportul între lungime și lățime este de cca. 1,3 .

- Celelalte locuințe 2B/1984 (Diaconescu, P., Cercetări..., 1998, p. 54-78) locuința 1/1978 - Bloc A3F (Diaconescu, P., Cercetări..., mss.) sau locuința 3/1992 - R. E. N. E. L. (Diaconescu, P., Ionescu, C., Cercetarea, 1992, ..., mss.) prezintă caracteristici asemănătoare, diferite însă de cele ale L 1B/1976. Planul beciului este dreptunghiular, groapa îngrijit săpată, suprafața crește în jur de 40 m.p. Între laturile paralele săpate diferența nu este mai mare de 5 cm. iar raportul între laturile lungi și cele opuse scurte, crește la 1, 6. De asemenea, central L 1/1988 respectiv L 3/1992 prezintă un stâlp de susținere sau după caz un perete despărțitor tot din lemn și pământ semn că existau cel puțin două încăperi la parter.

De asemenea descoperirile numismatice contrazic datările timpurii. Astfel în nivelul de incendiere al L 2B/1984 a fost identificată o monedă Sigismund I emisă la Sighișoara după 1427, o alta emisă de același Sigismund, în L 1/1988, iar în L 3/1992 din cele patru monede descoperite una este emisă de Alexandru Iliăș (1432-1433, 1435-1442) și o alta, probabil de Vlad Dracul (1436-1442).

Locuința 1 B/1976 reprezintă prototipul după care, la începutul secolului al XV-lea apar locuințele urbane cu beci, mai mari și mai îngrijit ridicate, care și ele dispar printr-un incendiu, dar nu în 1394 ci peste o jumătate de secol în timpul conflictelor domnitorilor Vlad Dracul și Vlad Țepeș cu armatele otomane. Reprezintă o etapă calitativ superioară a așezării, orașul.

Locuința 1 B/1976, prin noutatea modalității de construcție (pe două nivele cu sobă de cahle) dar și prin materialul ceramic de excepție, descoperit, (probabil a

fost locuința unui demnitar local), reprezintă totodată ilustrarea trecerii localității de la etapa de târg la cea incipient urbană și în același timp, ilustrează pentru prima dată, pentru Târgoviște, trecerea de la locuința rurală, bordeiul, la cea urbană cu două nivele. Argumente cum sunt: laturile paralele cu dimensiuni inegale, suprafața relativ redusă sau raportul dintre lungime și lățime, care apropie perimetrul beciului săpat cu laturile paralele inegale, de planuri uzitate la escavarea bordeielor, descoperite în oraș și în imediata apropiere, îndreptătesc presupunerea avansată.

Deși este identificat un număr mare de locuințe de tip bordei, mai ales în nordul actual al orașului (cartierul Suseni), datarea acestora este imprecisă, folosindu-se în general materialul ceramic, însă adesea neasigurat stratigrafic. Din fericire dispunem de date mai sigure din zona mănăstirea Stelea. Un bordei aflat în limita de est a cimitirului bisericii Sf. Ioan, distrus prin incendiu odată cu primul lăcaș de cult din lemn este asigurat de o monedă poloneză de la 1430 emisă de Albert I (Diaconescu, P., *Cercetări...*, 1974, p. 77-82); un altul identificat sub biserica 1 de lemn, care precede biserica de zid "Stelea Veche" datată după mai multe mominte care îi aparțin, de doi ducați bătuți de Mircea cel Bătrân dintre care unul din perioada 1388-1394 (Diaconescu, P., Ionescu, C., *Cercetări...*, 1979, p. 365-366). Însă cea mai importantă descoperire de acest fel este descoperirea unui bordei de dimensiuni destul de mari 3,50x4,10m în fața intrării de la biserica Sf. Nicolae Geartoglu. Deja în campania din anul 1988 se dovedise că biserica de zid din secolul al XV-lea fusese precedată de un lăcaș din lemn. În campania următoare, 1989, în exterior se descoperă un bordei (mai mult o locuință semi-îngropată, care păstra totuși caracteristicile locuințelor anterioare). Pe podeaua de lut a fost recuperat (în urma incendierii odată cu biserica de lemn), un tezaur de monede format din cca. 290 de exemplare, puternic arse, dintre care numai 38 au putut fi identificate, toate aparținând primei emisiuni Mircea, ce încetează la 1394, poate și mai vechi (identificare globală Constanța Știrbu).

Este de fapt singura confirmare sigură în afara Curții domnești a momentului 1394 și a primei biserici cu o existență certă încă din secolul al XIV-lea și nu printr-o monedă ci printr-un tezaur asigurat stratigrafic (Diaconescu, P., Mihăescu, G., *Cercetări...*, 1990, mss.)

Desigur această primă perioadă în dezvoltarea viitorului oraș Târgoviște, comportă cele mai multe necunoscute, pe care numai sistematizarea cercetărilor arheologice existente și viitoare le poate depăși.

Schema structurii urbane ar fi următoarea: la sud de așezarea rurală, în prima jumătate a secolului al XIV-lea se dezvoltă un târg periodic care concentra schimbul între localitățile rurale din Câmpia înaltă a Târgoviștei (inclusiv satele de pe valea superioară a râului Ialomița). După 1350 apare odată cu activitatea comercială pe distanță lungă, de tranzit, un punct de control și administrativ al statului muntean în spațiul care va fi mai târziu ocupat de reședința domnească, ducând la transformarea iarmarocului în piață permanentă și la nașterea unei noi așezări cu caracter de târg în jurul Curții domnești pe axul principal de deplasare

format din Calea domnească și Calea Câmpulung. De întindere modestă târgul, căpătase caracter urban, cu clădiri de două nivele în zona Curții și locuințe la periferie care păstrau încă aspect rural; semn al importanței, o parte din localitate este fortificată. În sfârșit ca material de construcție, inclusiv pentru biserici se folosește numai lemnul, folosit cu precădere în epocă.

II Etapa consolidării și dezvoltării structurilor urbane (planșa 2 p.335). Pentru aproape 150 de ani Târgoviște rămâne incontestabil primul oraș al Țării Românești, legat în primul rând de o domnie puternică, care încă se putea impune în fața pericolului extern și a tendințelor centrifuge ale marii boierimi, în formare.

Deși domnitorii țărilor române sunt tradiționaliști, așa cum arăta P. P. Panaitescu și se conformează mersului societății, față de orașe interesul este constant, (dărilor din oraș și din moșie și mai ales veniturile din vămi) aplicând "o politică bine caracterizată de ocrotire a lor întocmai ca în Apus" (Panaitescu, P., P., Interpretări..., 1994, p. 151).

Acest interval de timp este perioada de maximă înflorire a orașului românesc extracarpatic, a afirmării instituțiilor de autogovernare și singurul moment din păcate scurt ca durată în care s-a putut aplica la propriu dictonul medieval: „aerul orașului te face liber”.

Odată cu începutul secolului al XV-lea Mircea cel Bătrân și urmașii lui, Mihail, Dan al II-lea, Vlad Dracul, Radu cel Mare sau Neagoe Basarab își vor arăta constant interesul și sprijinul pentru oraș și cetățenii lui, interes reflectat cel mai bine în structura urbană a Târgoviștei, devenită între timp reședință și capitală.

Structura urbană a orașului se definitivează ajungând la maturitate: perimetrul locuit (vatra orașului), rețeaua rutieră, piețele, cei doi poli de gravitație politică și spirituală. Curtea domnească și Mitropolia, principalele biserici apar și se dezvoltă în acest timp, modificările care totuși vor apare în timp nemaiputând schimba în substanță caracteristicile pe care le capătă acum orașul până la sfârșitul Evului Mediu.

Chiar dacă după 1418, documentele interne se înmulțesc în mod constant, apărând și relatări străine despre oraș, după cum am menționat anterior, numărul încă redus și nediferențiat al actelor de cancelarie, dau posibilitatea cercetării arheologice să aibă un rol esențial în stadiul acestei etape din istoria Târgoviștei medievale.

Perimetrul orașului se dezvoltă până la sfârșitul secolului al XV-lea cu precădere spre sud. De-a lungul Căii domnești au fost identificate peste 40 de locuințe orășenești cu două nivele ridicate în primele decenii ale secolului al XV-lea, aria lor de penetrare extinzându-se până la sud de Biserica Albă în dreptul cooperativei "Arta Populară" (Ionescu, C., *Considerații...*, 1983, p. 66-67).

Spre vest, deci înspre interiorul terasei înalte a râului Ialomița, situația rămâne aproape neschimbată, iar la nord de Curtea domnească se dezvoltă puternic piața permanentă, atrăgând după 1400 negustori germani (sași) care, semn al

importanței pe care o acordau orașului, își ridică o biserică de rit catolic, care constituie până în prezent prima construcție de zid din Târgoviște, cât și un mic cartier de locuințe, probabil în perimetrul denumit mai târziu "Fundătura Brașovului".

O situație specială o constituie "cartierul Suseni" de la nord de piața permanentă "Târgul de sus". Am amintit că până în prezent cercetările arheologice desfășurate în mai multe puncte din acest perimetru, întreprinse de Radu Gioglovan, Luciana și Tiberiu Musca, Gabriel Mihăescu, sesizate în triumphiul delimitat la nord de Biserica Sf. Gheorghe, vest, Calea domnească, est str. Matei Basarab și sud str. Mihai Bravu, locuințe orășenești pe două nivele cu sobe de cahle decât târziu la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor. La sud de Biserica Sf. Gheorghe în 1977-1978 este descoperită o locuință cu două nivele și sobă de cahle "de la sfârșitul secolului XV aparținând desigur unui orășean înstărit" (Mihăescu, G., *Cercetări...*, 1980-1981, p. 134), însă același autor remarcă și descoperirea a trei bordeie din care cel de-al treilea datat în secolul al XV-lea, iar în apropiere un alt bordei datat cam în aceeași perioadă (Musca, T., Musca, L., *Complex...*, 1980-1981, p. 135-137).

Observațiile menționate ne duc la concluzia că așezarea rurală din secolul al XIV-lea își păstrează același caracter până la cel puțin la mijlocul secolului al XV-lea când alături de tradiționalele bordeie își fac prezența și clădirile cu aspect urban. De altfel situația fusese remarcată în urmă cu 20 de ani și de arhitectul Corneliu Ionescu, care nu le dăduse în acel moment importanța necesară (Ionescu, C., *Considerații...*, 1983, p. 68).

Perimetrul orașului va spori considerabil după 1500 pe două direcții spre nord, urbanizând și vechea așezare rurală și spre sud-est prin apariția la începutul secolului al XVI-lea al celui de-al doilea centru de putere spirituală, dar și politică și economică, Mitropolia.

Cauzele sunt diferite pentru fiecare din cele două perimetre ale localității.

Am susținut că perimetrul "Suseni" se urbanizează relativ târziu, pe baza diferențelor în modalitățile diferite adoptate în echiparea edilitară. (Pentru cercetarea istorică trebuie să dea de gândit această situație sus menționată și anume aspectul cantitativ și calitativ al aportului direct al lumii rurale înconjurătoare la geneza urbană, măcar într-o parte din cazuri).

Pe teritoriul încă rural al orașului există sau au existat trei biserici (în afara bisericilor parohiale, Sf. Maria a sașilor, care iese credem din aria supusă atenției). Spre nord se poziționează Biserica Sf. Gheorghe, considerată a fi înălțată de Neagoe Basarab (Stoicescu, N., *Bibliografia...*, 1970, p. 645-646; Moiescu, Cr., *Târgoviște...*, 1979, p. 81). Chiar dacă asupra ctitorului există îndoieli, biserica este construită "din temelie" la începutul secolului al XVI-lea, într-un sondaj din 1977 în exterior spre nord, cel mai vechi mormânt era datat cu o monedă emisă în 1541 (Mihăescu, G., *Cercetări...*, 1981, p. 133). Semnalăm deocamdată caracterul cu totul special prezentat de biserica Sf. Gheorghe, înălțată cert de Neagoe Basarab,

care tocmai prin rolul care l-a deținut în epocă, paradoxal la prima vedere este argument pentru păstrarea caracterului rural al nordului orașului pentru o bună bucată de vreme (vezi Diaconescu P., Olteanu Gh., cercetările arheologice de la biserica Sf. Gheorghe - Târgoviște. Campania 2005, în numărul de față).

Investigațiile din anii 2001-2002, cu toate discuțiile contradictorii create, au rezolvat și problema încadrării cronologice a bisericii Crețulescu, considerată biserică catolică de secol XVI și refăcută în secolul următor (Stoicescu, N., *Bibliografia...*, 1970, p. 64o), sau ridicată de Dragomir din Plăviceni și Runcu, mare vornic rezident la Târgoviște în jurul anului 1640 (Moisescu, Cr., Târgoviște..., 1979, p. 96). Cercetările arheologice au stabilit data construcției în prima jumătate a secolului al XVI-lea, în secolul al XVII-lea adăugându-se pridvorul (Diaconescu, P., Olteanu, Gh., Ionescu, C., cercetări inedite 2000-2001). Din păcate nu cunoaștem nimic despre biserica Vărzaru, dispărută definitiv prin ridicarea unei locuințe peste ruinele sale în urmă cu 7 ani. Biserica fusese ctitorită între 1652-1653 de Radu Vărzaru, mare armaș, sau refăcută în acest răstimp. S-ar putea după unele elemente de decoratie a fațadei să fie cu un secol mai veche (Moisescu, Cr., *Arhitectura...*, II, 2003, p. 87 și 141). Asupra caracterului noii mahalale a orașului vom reveni, dar este evident faptul că apare târziu, odată cu locuințele orașenești și bisericile ridicate de la început din piatră și cărămidă (acestea din urmă sunt mult mai târzii majoritatea, după mijlocul secolului al XVII-lea).

Am precizat că teritoriul orașului se mărește și spre sud și sud-vest la începutul secolului al XVI-lea, dar spre deosebire de partea sa nordică este plasată în afara ariei construite existente deja, prin strămutarea sediului Mitropoliei de la Argeș la Târgoviște și datorat, cum am amintit efortului conjugat al domnitorilor Radu cel Mare și Neagoe Basarab.

Cauzele politice în special, care determină mutarea sediului Mitropoliei la Târgoviște sunt bine cunoscute și cercetate. Însă o problemă unde, credem că cercetarea arheologică și-a spus cuvântul este alegerea amplasamentului, deoarece considerăm că este esențial pentru evoluția ulterioară a orașului, situație încă necercetată, sau neinterpretată corect până în prezent, și anume:

- Factorul geografic a jucat un rol limitativ în amplasarea așezărilor umane. Urbanismul ca știință are în vedere soluțiile normative, care asigură crearea și organizarea orașelor pe baza "unui bilanț geografic adecvat", un rol hotărâtor fiind reprezentat de "indicatorii teritoriali" (Cucu, V., *Orașele...*, 1970, p. 11-12). Cercetările arheologice din anii 1985-1986 efectuate la ansamblul mitropolitan ne-au dus către observații deosebit de interesante și anume faptul că fundațiile incintei pe latura de nord și de vest, ca și ale chiliilor înainte de tumarea lor au necesitat operațiuni pregătitoare pentru fundare, fascine și pari din lemn, necesare de obicei pentru un teren instabil, mlăștinos. Intrând de curând în posesia unor hărți geologice ale orașului am putut observa că între Mănăstirea Stelea și Mitropolie (250 m distanță est-vest) există o cădere de nivel de aproape 3m. Cercetarea hărților geologice ale orașului a permis constatarea că spre vest, la 200-500m de marginea terasei drepte

înalte a râului Ialomița există chiar și astăzi o zonă mai joasă, inundabilă, care urmărește traseul fortificației, a șanțului escavat din inițiativa lui Matei Basarab, un argument pentru care aria urbană construită s-a extins foarte greu spre vest.

- Factorul politic și economic (comercial) este și el esențial în argumentația noastră. Este necesar să observăm poziția fiecărui monument important într-o anumită etapă și să-i apreciem poziția în cadrul vetrei (așezării) foarte strict delimitate. Abaterile chiar minore un așa, cum le considerăm noi astăzi, în urmă cu 400-500 de ani, aveau o semnificație cu totul deosebită în cadrul economiei spațiale a respectivei așezări.

În urmă cu aproape 30 de ani am identificat la 100 m sud de biserica Mănăstirii Stelea un alt lăcaș de cult, demolat la 1860 și cunoscut sub numele de Stelea Veche (strada s-a numit astfel până în 1918) cu hramul Sf. Gheorghe, absolut necunoscută în documentele interne (inf. Mihai Oproiu), biserică al cărui plan amintește de cel uzitat spre sfârșitul secolului al XV-lea de Ștefan cel Mare, pentru înălțarea numeroaselor ctitorii ce i se datorează (Diaconescu, P., Ionescu, C., *Cercetări...*, 1979, p. 353-370; Ionescu, C., *Un aspect...*, 1977, p. 345; Idem, *Complexul...*, 1985, p. 46-47). De reținut observația potrivit căreia biserica din piatră este precedată de un lăcaș de lemn, dar construit pe fundații din piatră și datat cu mai multe monede emise de Mircea cel Bătrân și de Sigismund al Ungariei, descoperite în cimitirul care îi aparținea, împreună cu o verighetă din aur și patru inele sigilare, dintre care unul purta inscripția "Kostek pitar" (Diaconescu, P., Ionescu, C., *Cercetări...*, 1979, p. 362-307).

Biserica din lemn, ridicată în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân, imediat după 1400, inedită ca mod de construcție, morminte, cu un inventar care calitativ depășește descoperirile asemănătoare, prezintă importanță și din alt punct de vedere. În urmă cu 20 de ani, sprijinit pe o cartare corectă a observațiilor arheologice anterioare, arhitectul Corneliu Ionescu nota just faptul că în secolul al XIV-lea orașul era "conturată cu ajutorul arheologiei se desprinde o schemă axială alungită, perturbată exact la limita sud-estică a zonei Stelea, de intersectare cu un drum venind din lateral (azi strada Libertății)". Autorul are dreptate (în afara datării premature) când observă alături de "târgul de sus" faptul că "Unul din polii zonei (vetrei orașului n. n.) este punctul de mai sus" (Ionescu, C., *Complexul...*, 1985, p. 30-31). Trebuie subliniat că în perimetrul ocupat spre sfârșitul secolului al XVI-lea de Mănăstirea Stelea sunt depistate cele mai vechi construcții de piatră și cărămidă "la pragul dintre secolul al XV-lea și al XVI-lea, când pe o suprafață relativ restrânsă se ridicau trei construcții de zid (chiar mai devreme. n. n.)" (Cantacuzino, Gh. I., *Vechi...*, 1983, p. 228-229).

Deși subliniază importanța cuvenită mănăstirii Stelea, ambii autori citați nu merg mai departe în a-i stabili importanța și mai ales la cauzalitatea apariției sale în structura urbană a orașului în prima jumătate a secolului al XV-lea legată de ridicarea chiar la un secol diferență a bisericii Stelea Veche de cea a Mitropoliei.

care prevestește ca și în zona de nord a localității o nouă schimbare majoră a structurii urbane.

Menționat la aproape 80 de ani după drumul Brăilei (Câmpulungului), "drumul Giurgiului" deschidea cea mai scurtă și accesibilă arteră comercială spre Peninsula Balcanică, cale de acces folosită chiar de întemeietorii statului independent muntean, care stăpânesc spre 1400 în mod ferm Dunărea prin cetatea de la Giurgiu, parcursul între portul dunărean și Târgoviște (intersecția cu drumul Câmpulungului) fiind marcat printr-o etapă intermediară, de fortificația ridicată de același domnitor, Mircea cel Bătrân, cel care cu intuiția lui desemnase Târgoviștea reședință, prevăzuse deja ascensiunea viitoarei reședințe a Țării Românești - București (Panait, P., I., *Cetatea...*, 1969, p. 310-318).

Susținem că, încă de la începutul secolului al XV-lea se prefigura în orașul deja existent o nouă arteră comercială spre sud (Târgoviște-București-Giurgiu), care părăsea orașul prin vadul pe care-l numim din 1645, Poarta Bucureștilor (imediat la est de jumătatea traseului actual al Bulevardului Carol I în dreptul fostului "han Ciocârlan"). Un prim indiciu este oferit de amplasarea în teren a Bisericii Stelea Veche, poziționată la cca. 150 m sud-sud-vest de Calea domnească distanță nu prea mare, dar excentrică față de celelalte biserici contemporane în timp, a căror distanță nu depășește 20 m față de Ulița Mare, iar peste 100 de ani, pe același traseu, la 250 m distanță este clădit noul sediu al Mitropoliei, (calea de comunicație apăruse chiar înainte de atestarea "drumului Giurgiului" la 1444).

În privința aspectului general al orașului predomină lemnul ca material de construcție. Până spre mijlocul secolului al XV-lea întâlnim clădirile cu două nivele, beci și parter, la care suprafața variază între 30-40m² și chiar mai mult. Exemplificăm cu locuința 2B/1984 de la Curtea domnească, deoarece în acest caz am izbutit să stabilim și ocupația proprietarului. Orientată nord-nord-vest - sud-sud-est cu gârliciul spre Ulița Mare și la cca. 50m sud de L1B/1976 prezenta un beci spațios cu înălțimea de 2,90m și laturile de 6,20x4,80m, suprafața beciului de cca. 30m², la care se adaugă gârliciul lung de 3,60m și lat de 2m și o prispă bineînțeles la parter pe toată lungimea locuinței inclusiv a beciului pe latura de est de 9,30x1,20m sprijinită pe bulumaci cu diametrul de 0,15-0,20m ca și beciul, rezultând o suprafață construită la nivelul solului de 48m², iar desfășurată de 78m² (Diaconescu, P., *Cercetările...*, 1997, p. 53-70 și fig. 1-6). Sistemul de încălzire tot cu sobă din cahle oală, alternând cu cahle disc și ciupercuțe smălțuite pe laturile de nord și vest, soba plasată în colțul de sud-est al parterului. În beci s-a găsit postamentul ei din cărămidă, prăbușit, cu laturile de 1x1,20m, iar după înlăturarea acestuia patru găuri de stâlpi meniți să ranforseze podeaua.

În exteriorul locuinței (aproape lipit de colțul de nord-vest) un cuptor de ars oale păstrat parțial. De formă circulară cu diametrul de 1,30m prezenta un pilon central din pământ crutat oval (0,20x0,37m). S-a identificat gura de aerisire spre sud-est, iar cea de deservire, alăturată spre sud-vest. Cuptorul putea fi folosit o perioadă lungă din an pentru arderea ceramicii (borcane, cahle, oale, căni

nesmălțuite). Meșteșugarul, inventiv a recurs la un mod original de uscare. În colțul de nord-est al beciului a construit o nișă la 2m de podeaua beciului de 1x130m, la care se pătrundea probabil printr-un chepeng plasat în capătul de sud-est al prispei. De la cuptor a săpat o galerie de tiraj lată de 0,10m și adâncă de 0,70m cu baza la 2 m de la nivelul de calcare exterior acoperită de cărămizi, capătul opus pătrunzând în ocnită. Rezultă un spațiu de uscare de mai bine de 1m³, probabil capacitatea cuptorului. Am amintit că, din cele patru monede recuperate, cea mai recentă este una maghiară emisă după 1427. Este interesant de amintit faptul că la locuința primului meșteșugar târgoviștean depistat arheologic, dispunem și de o curte spațioasă pavată ca și Ulița Mare cu pietriș, iar la 20m spre sud-vest de o fântână (diametru interior de 1,10m, exterior 1,80m) cu ghizd din cărămidă lipită cu lut.

Am insistat asupra acestei descoperiri, deoarece arată complexitatea vieții urbane și mai ales gradul apreciabil al civilizației orășenești chiar la începuturilor sale. Se dovedește încă o dată faptul că: "Precumpănirea întrebuintării lemnului în construcțiile ei caracterizează toate mediile societății feudale" (Constantinescu, N., Ionescu, C., *Asupra...*, 1980, p. 68).

De altfel arhitectura din lemn predomină și în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în secolul următor ivindu-se și locuințe cu un singur nivel, tot din lemn, dar majoritare sunt tot cele cu beci și parter, cu unele modificări, dar nu de structură.

Locuințele cu beci își păstrează aceleași caracteristici, o locuință de acest tip a fost excavată integral în anii 1977-1978, în cartierul de sus al orașului, între bisericile Vărzaru la sud și Sf. Gheorghe la nord (Mihăescu, G., *Cercetări...*, 1984, p. 117-134 și pl. 2). Chiar dacă prezintă o suprafață mai mică 4,00x3,80m, deci 15m², laturile săpate oarecum neglijent prezintă unele inovații tehnice demne de semnalat. În primul rând beciul, în înălțime poate depășește pentru prima dată cota de călcare exterioară (curtea) "fiind descoperită o fereastră de aerisire" spre nord-est "ieșită în afara planului beciului cu 0,70m și având o formă poligonală" (*ibidem*, p. 127); accesul în beci nu se mai practică printr-o pantă continuă ci prin trepte, soba (și nu sobele cum presupune autorul) prezintă un număr redus de cahle borcan, evolutiv apar cahlele tronconice cu fundul plat și perimetrul gurii patrulater, dar în majoritate cahlele-placă dreptunghiulare decorate cu patru variante a temei "Sf. Gheorghe omorând balaurul" și în plus la partea superioară a instalației, plăci de cornișă ornamentale "terminate în dinți" (*ibidem*, p. 131-133). Asupra semnificației vom insista în studiul sus menționat.

Menționăm cu titlu informativ că spre sfârșitul secolului al XV-lea apar și locuințele de suprafață, una chiar după umplerea beciului L3/1992 de sub actualul sediu al R.E.N.E.L. după distrugerea spre 1450 a locuinței care a precedat-o sau a L2/1988 (bl A3F), probabil locuință a unui bijutier local.

Trebuie subliniat că arhitectura de lemn cu planimetria, modul de dispunere în teren și probabil chiar organizarea interioară a spațiului locuit reprezintă tiparul viitoarelor locuințe din piatră și cărămidă. Revenim asupra importanței politice și strategice a Curții domnești, subliniată de numeroasele documente analizate, ca

principal centru ce marchează evoluția urbană a orașului, care cu arhitectura ei masivă din piatră, de proporții cu totul neobișnuite pentru prima jumătate a secolului al XV-lea, influențează hotărâtor arhitectura Țării Românești. Nu ne feferim în mod explicit la marea clădire a casei domnești (39x29m) cuprinsă spre 1440 într-un vast sistem de construcții înconjurat de un sistem de apărare novator (Constantinescu, N. Moisescu, Cr., *Curtea...*, 1965, p. 26-27; Constantinescu, N., Ionescu, C., *Asupra...*, 1980, p. 53-54; Constantinescu, N. Moisescu, Cr., *Cercetările...*, 1987, p. 77-78; Cantacuzino, Gh., I., *Puncte...*, 1997, p. 142-144 etc) Am amintit mai înainte de importanța politică, militară, economică a Curții domnești.

Casa I, descoperită în 1986 constituie cea mai veche clădire civilă ridicată din piatră la Târgoviște, promotorul și un exemplu pentru zestrea edilitară a orașului, care se va ivi de aici înainte (Constantinescu, N. Moisescu, Cr., *Cercetările...*, p. 72-73; Cantacuzino, Gh., I., *Puncte...*, 1997, p. 133-138). Deși nu prezintă suprafața și masivitatea casei de la Curtea voievodală a lui Basarab I, de la Argeș (32x11,80m, 378m², la exterior zidurile beciului cu grosime variind între 1,10 și 1,40m grosime) normal pentru sediul capitalei Țării Românești la alcel moment, Casa I (15,80x7,40m la exterior, 116m², grosimea pereților de numai 0,60x0,80m) are asemănări evidente cu cea de la Argeș. Ridicată din bolovani de râu, cu pereții neregulați ca grosime, pivnițele tăvănite (la Casa II apar bolțile semicilindrice), dar mai ales raportul dintre lungime și lățime (2,7 la Argeș și 2,2 la Târgoviște) (Constantinescu, N., *Curtea...*, 1984, p. 34-36 și fig. 4).

Chiar dacă Casa I este mai modestă ca dimensiuni, normal (pentru o reședință după 1400, încă temporară) continuă tradiția constructivă inaugurată la Argeș și care va fi preluată de construcțiile din piatră care apar este adevărat timid și în oraș în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Este cazul a două beciuri din piatră din incinta mănăstirii Stelea cu accesele (gârlicele) orientate ca și la Casa I către Ulița Mare, de dimensiuni mari, unul de 6x8.70m, iar al doilea de dimensiuni și grosimi de pereți apropiate de cele ale Casei I, respectiv 6x15m și raport între laturi de 2,5 (Cantacuzino, Gh., I., *Vechi...*, 1983, p. 225-226; Cantacuzino, Gh., I., Diaconescu, P., Mihăescu, G., *Cercetări...*, 1986, p. 251-252). Relevantă este și cercetarea unei clădiri din zidărie din aceeași epocă, peste care se vor înălța chiliile mănăstirii Stelea de pe partea de nord a ansamblului. Probabil antrepozit, aceasta constituie prin suprafața sa a doua clădire unitară ca mărime (după noua casă domnească, ridicată spre 1440) având dimensiunile de 9.55x30.20m și o suprafață de 300m², prima construcție din zid numai cu parter (Ionescu, C., *Complexul...*, 1985, p. 44-45).

Majoritatea clădirilor ridicate în secolele XV-XVI, de-a lungul Căii domnești, vor respecta aceleași dimensiuni cu latura scurtă și gârliciul orientat spre uliță, raportul între lungime și lățime fiind în general de 1 la 2 la până în secolul al XVII-lea.

Un aspect aparte al structurii urbane a orașului este cel al bisericilor din secolul al XV-lea, în majoritate din lemn, dar și al apariției celor din zidărie în prima

jumătate a secolului al XVI-lea, majoritatea fiind investigate arheologic, măcar și prin sondaje (majoritatea încă nepublicate).

Fără a intra în amănunte menționăm faptul că după 1973 au fost puse în evidență sub actualele biserici Sf. Ioan (1973), ruina Stelea Veche (1977), Sf. Nicolae-Geartoglu (1988), Sf. Voievozi (1993), Sf. Nicolae-Andronești (2002) și în 2004 sub ruina Bisericii Roșie, biserici din lemn, care le-au precedat. Nu intră în discuție Biserica Catolică a sașilor ridicată anterior anului 1417, deoarece germanii vin și cu tradiția construcțiilor din zid (Gioglovan, R., *Monumente...*, p. 161-169), monument de dimensiuni impresionante (34x9,50), dar care nu a influențat semnificativ planimetria și modul de construcție a bisericilor târgoviștene.

Bisericile Curții domnești, Biserica mică înălțată din piatră și cărămidă spre 1415 și biserica Sf. Vineri, aproape identică, peste o jumătate de secol reprezintă un caz special fiind lăcașe de cult ale Curții domnești. În cazul Bisericii Sf. Vineri, chiar dacă este reparată la 1517 de boierul Manea Perșanul. În acest perimetru de la sfârșitul secolului al XV-lea nu mai constatăm decât prezența "unor amenajări temporare ce au aparținut, credem, cetelor militare cantonate la Curtea domnească", și meșteri care lucrau în folosul oștirii (vetre pentru prelucrat fierul, ghiulele de piatră sau metal) (Diaconescu, P., *Cercetările...*, 1997, p. 57), probabil era deja biserică domnească.

De dimensiuni relativ mici în jur de 50m² de tip sală bisericile de lemn, situate la vest și sud mai ales de Curtea domnească, marchează perimetrul orașului în secolul al XV-lea (împreună cu Biserica catolică și vechea piață), constituind cel mai mare număr de lăcașe de cult ridicate într-o așezare urbană românească în secolul al XV-lea (nouă împreună cu bisericile Curții domnești și numărul lor sigur va crește în viitor), marcând prosperitatea și înflăcărea orașului. Să mai amintim și numeroasele descoperiri monetare românești și străine și cel mai mare tezaur de monede românești, majoritatea emise de Mircea cel Bătrân, constând din 6172 de exemplare identificate lângă Biserica sașilor în 1966 (Gioglovan, R., *Monumente...*, 1978-1979, p. 167).

Bisericile sunt creația orașenilor și chiar cele de zid, care le urmează în a doua jumătate a secolului al XV-lea, care nu le depășesc mult în dimensiuni pe cele inițiale din lemn, cum sunt Sf. Nicolae-Geartoglu sau Sf. Voievozi (cercetările din anii 1988-1990 și 1992-1993 întreprinse de P. Diaconescu). Ele marcau deja în secolul al XV-lea, mahalalele orașului.

Schimbări importante în structura urbană apar la începutul secolului al XVI-lea, legate de domnia lui Neagoe Basarab (1512-1521) și a celor care i-au urmat. Pe lângă domnie și târgoveți se ivesc la început în ocolul orașului (marcat de fortificația lui Matei Basarab) și apoi în vatra construită noi proprietari: mănăstirile și marea boierime. La începutul secolului este ridicată Mănăstirea franciscană în marginea pieții existente, iar puțin mai târziu noul sediu mitropolitan în sudul orașului, care încă de la 1520 devine cel mai important centru ecleziastic al Țării Românești, Mitropolia, care va acoperi succesiv aproape o treime din ocolul

orașului (sud și vest) devine concurentă reală pentru domnie (curtea interioară complet fortificată cu ziduri din piatră de cca 6000m² o depășea pe cea a Curții domnești din aceeași vreme), reușind în scurtă vreme să înfiripeze un nou centru economic și comercial "Târgul de jos" dominat acum de interese proprii ale Mitropoliei și nu ale autorității centrale.

În aceeași vreme își face apariția și marea boierime, este adevărat la început spre marginile vetrei orașului. Am amintit că bisericile Vârzaru și Crețulescu din cartierul Suseni, pe care le considerăm un prim exemplu, fiind ridicate într-o zonă rurală a localității unde târgoveții nu aveau drept de proprietate direct ci numai domnia. Cartierul va căpăta cu timpul caracter urban, dar diferit de al orașului, fiind de fapt primul cartier boieresc al Târgoviștei.

Știrbirea dreptului de proprietate orășenească se manifestă chiar în perimetrul urban spre mijlocul secolului al XVI-lea, prin preluarea de către mari dregători a unor vechi lăcașe din lemn orășenești, spre vest pe drumul Câmpulungului a bisericii Sf. Nicolae Andronești, de către Manea Perșanul la 1528 și spre sud a bisericii Roșii de către Coadă mare vornic, spre 1545.

Numărul locuințelor și al populației nu poate fi decât aproximat. Trebuie să recunoaștem faptul că nu au fost cercetate decât perimetre relativ mici și nici acestea exhaustiv, iar pentru secolul al XV-lea, dar și cele următoare, construcții reprezentative și nu cele obișnuite (există încă și bordeie, străzile laterale fiind și ele locuite, dar puțin cercetate, diferențierile necesare între locuință și acareturi, clădiri asemănătoare ca structură și poziție în teren), bazate mai mult pe impresiile subiective ale călătorilor străini (Moisescu, Cr., *Târgoviște....* 1979, p. 26; Ionescu, C., *Complexul....* 1985, p. 31-39). În orice caz, caracterul aerisit al orașului este o certitudine. În tot cursul Evului Mediu, numărul locuitorilor stabili fiind mai mic decât cel estimat de majoritatea istoricilor. Dăm exemplu anul 1967, când perimetrul construit era de 2,5 mai mare decât cel din timpul lui Matei Basarab, iar proprietățile fuseseră drastic micșorate în suprafață, orașul avea numai 18.900 de locuitori.

III Declinul. Perioada dependenței de Poarta otomană (planșa 3, p.336)

Ponderea cercetării arheologice în cadrul cercetării istorice în general scade simțitor în special pentru secolele al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, în aprecierea structurilor urbane intervenind și alte instrumente de investigație: documente, cronici, memoriale de călătorie pe de o parte, pe de alta se constată interesul mai scăzut al arheologiei pentru acest ultim interval de timp supus dezbaterii.

Arheologia a investigat în general monumente mai vechi, dar refăcute în această epocă, sistemul de apărare și alte aspecte edilitare, străzi, apeducte, piețe etc.

Perimetrul orașului, vatra rămâne aproximativ în aceleași limite, existând și mutații unele chiar de substanță, din două considerente majore:

- dezvoltarea zonei sudice a orașului prin prezența Mitropoliei, dezvoltarea impetuoasă a Târgului de jos și apariția mănăstirii Stelea.
- știrbirea proprietății orășenești la sfârșitul secolului al XVIII-lea, vatra orașului fiind ocupată în proporție de 50% de boierime.

În secolul al XVII-lea Târgoviște se deosebește radical față de restul orașelor românești extracarpătice "prin fortificația adaptată armelor de foc. Târgoviște arată o interesantă și complexă evoluție dintre curte și oraș în care spațiul este penetrat de piese de arhitectură cu componente defensive: Mitropolia, Stelea, biserici și centură de mănăstiri" (Gheorghiu, T., O. *Cetățile...*, 2000, p. 106).

Cu toate extinderile, în secolul al XVII-lea Târgoviște atinge de-abia la mijlocul secolului cca. 60 de hectare "într-un perimetru alungit paralel cu terasa superioară de pe malul drept al Ialomiței, atingând în unele locuri și terasa inferioară" (Constantinescu, N., *Fenomenul...*, p. 112). Planurile existente ale orașului, confirmă persistența vetrei locuite existente în secolele XVI și XVII până târziu la sfârșitul secolului al XIX-lea și anume o arie construită de 50-60 ha înconjurată de terenurile cultivabile din interiorul ocolului orașului, majoritare în structura proprietății delimitate de "șanțul și valul cetății" în suprafață totală de cca. 500 ha (de fapt ocolul).

Trama stradală se dezvoltă prin parcelarea succesivă a terenurilor construite (moșteniri, vânzări, cumpărări, dării etc.), parcelarul restrângându-se de la 1000-2000m² la câteva sute de metri pătrați, locuințele fiind împinse spre axul rutier, odată cu îngustarea frontului proprietății dinspre ulițe: "casa se va manifesta tot mai pronunțat și mai incisiv, ca teritoriu al stăpânirii vieții economice și a vieții publice în general, va ocupa zona dinspre stradă a curții..." (Ionescu, C., *Complexul...*, 1985, p. 37).

Fenomenul este complex. De la sfârșitul secolului al XVI-lea este adevărat că fronturile se restrâng la 15-20, cu accesul în clădiri direct din stradă. Menționăm că de o parte și de alta a Uliței Mari, între liceul Ienăchiță Văcărescu și Curtea Domnească, prin observații de teren am depistat fronturi de clădiri (perimetrul beciului dreptunghiular latura scurtă la uliță (în jur de 6-8m) cea lungă (10-12m) perpendicular, iar distanța între clădiri de 10m. Dar această situație se observă numai în zona centrală a orașului, cu prăvălii, ateliere (Ulița Mare, Ulița Târgului), str. Mihai Bravu, o scurtă porțiune din drumul Câmpulungului și câteva ulițe care făceau legătura între cele principale și numai în perimetrul locuit strict de târgoveți (negustori, meșteșugari, întreprinzători, cetățeni cu funcții liberale, menționați constant în documente). Aspectul orașului în secolele XVII-XVIII se schimbă. Apar ulițe noi paralele cu Ulița Mare spre nord (Matei Basarab sau Bărăția), spre vest de Curtea domnească, Sf. Vineri (Ion Heliade Rădulescu) Ulița cea Mare și Lungă ce merge la Mitropolie (Poet Gr. Alexandrescu); spre sud Ulița cea mai veche - Tabaci (Căpitan Andreescu), care urma pe cornișă traseul Iazul Morilor sau Ulița Cătunenilor (Nicolae Filipescu), care făcea legătura cu cartierul Seimenilor din sudul orașului unde aceștia din urmă își înălțaseră o biserică la 1654 prin Mirco căpitan de sârbi (Stoicescu, N., *Bibliografia...*, 1970, p. 647) Ulițe perpendiculare pe cele susmenționate delimitau mahalalele din jurul bisericilor. Ulița Stelea Veche, Ulița Sf. Vineri, Ulița Gorgotii, Podul lui Bănică etc. Menționăm faptul că, în general ulițele sunt amintite începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea, majoritatea de-abia în secolele XVIII-XIX, dar chiar dacă unele denumiri se schimbaseră ele

oglindeau o realitate anterioară (Moisescu, Cr., *Târgoviște....*, 1979, p. 25-26; Oproiu, M., *Târgoviște....*, 1999, p. 212-214). Aspectul orașului da numai o impresie de așezare încheată cu clădiri din piatră, fronturi construite aproape continuu, care într-o astfel de situație ar fi cuprins o populație numeroasă conformă realităților străine de la mijlocul secolului al XVII-lea sau părerilor emise de o parte din istorici.

Cercetarea arheologică mai ales, dar și cea de arhitectură contrazice afirmația anterioară. Chiar călătorii străini remarcă o altă structură a Târgoviștei: "Este un oraș deschis foarte mare, cu foarte multe case, numai că sunt case de formă românească, urâte... dar locuiesc în ele mulți negustori bogați" (Toma Borsos, 1613, în *Călători*, IV, p. 237), "tocmai își clădeau casele, dar ce case? O mică împrejmuire de gard de jur împrejur lipită pe dinafară și pe dinăuntru cu lut frământat și cu o portiță și atâta tot; nu fac prea mare cheltuială cu construirea caselor" (Petru Bogdan Bakšić, 1640, în *Călători*, V, p. 213-216); aceste case sunt din lemn acoperite cu șindrilă sau stuf, unele împrejmuite cu gard, iar altele fără îngrăditură" (Bartolomeo Locadello, 1634, în *Călători*, V, p. 35).

Aspectul aerisit, cu multe clădiri din lemn se menține până în secolul al XIX-lea, grădinile și livezile predominând, așa cum se prezintă în 1864 și în fotografiile executate de Karol Popp de Szathmary (Mihăescu, G., Fruchter, E., *Târgoviște....*, 1978, p. 30, fig. 7-8). Trei aspecte sunt esențiale:

- În mahalalele târgoveților predominau clădirile din lemn de dimensiuni relativ modeste, unele cu beci (astfel de locuințe au fost depistate spre exemplu la nord de "târgul de sus", pe Ulița Cătunenilor - Nicolae Filipescu, pe Ulița tabacilor etc.). Una care a fost cercetată integral și datată în prima jumătate a secolului în suprafață de 34m² aparținea unui negustor, judecând după cantitatea mare de fragmente de ceramică orientală depistată în umplutura beciului. Locuința depistată în 1988, imediat la sud-vest de incinta mănăstirii Stelea dovedește că și în centrul orașului se construia încă din lemn, în jurul anului 1600. De altfel la 200m spre vest, în perimetrul "Târgului de jos" prăvăliile sau hanurile erau din lemn, urme masive de incendiere din secolul al XVII-lea și de la începutul secolului al XVIII-lea sunt depistate în toată aria târgului. Abia în a doua jumătate a aceluiași secol menționat, apar hanuri și prăvălii din piatră (Diaconescu, P., Ogescu, C., Petrescu, F., *Un han....*, 1998, p. 148-172).

- Din monumentele de arhitectură păstrate și în special din observațiile arhitecților care au studiat urbanismul târgoviștean se observă apariția începând în special cu domnia lui Matei Basarab, dezvoltate cu dimensiuni apreciabile și plan elaborat, a clădirilor al căror prototip în oraș, îl considerăm că îl constituie cel al stăreției Mănăstirii Stelea ridicată de Stelea Cupeșul înainte de 1582, cu o suprafață totală desfășurată de aproape 600m² (Ionescu, C., *Complexul....*, 1985, p. 46). Și arhitectonic se diferențiază în secolele XVII și XVIII, clădirile care reflectă condiția socială a proprietarului "casele boierimii, de mari dimensiuni, construite din zidărie și cele ale negustorilor, meșteșugarilor și ale celorlalți târgoveți de mai mici

proporții, realizate mai ales din lemn și mai rar din zidărie" (Moisescu, Cr., *Târgoviște...*, 1979, p. 67-68).

- Chiar dacă numărul este mic, de cele mai multe ori fără a fi în stare să cunoaștem primii proprietari sau să-i localizăm corect, clădiri de mari dimensiuni există sau au existat până de curând: casa Veseli (distrusă), casa coconilor lui Brâncoveanu, casa postelnicului Constantin Cantacuzino, casa parohială a Bisericii catolice, casa Angela Georgescu (sondată de noi în 1994, cu care ocazie am confirmat datarea beciurilor la mijlocul secolului al XVII-lea), casa Crețulescu (distrusă), casa Fussea, casa Tălângeanu (distrusă), casa Topliceanu (distrusă), casa Isaia Lerescu, reflectând preferința marii boierimi pentru Târgoviște (Moisescu, Cr., *Târgoviște...*, 1979, p. 65-80). Începând cu secolul al XVII-lea sunt menționate în documente casele lui Paraschiva mare logofăt (1634), Dragomir mare vornic (1636), Eustație Leurdeanu, vistier, Socol Cornățeanu, Ghioca Ciorogârleanu, mare setrar etc. (Stoicescu, N., *Bibliografia...*, 1970, p. 638-639).

- Structura urbană se schimbă în conținutul ei (nu în suprafață) prin pătrunderea masivă a boierimii în oraș, conturându-se adevărate cartiere. Cu preponderență se dezvoltă în nordul orașului, cartierul "Suseni", în secolul al XVII-lea proprietăți aparținând Crețuleștilor, lui Radu Vârzaru și lui Dumitru Buzinca (biserica ridicată în 1639, dată confirmată într-un sondaj arheologic recent). Al doilea cartier boieresc apare în secolul al XVII-lea la sud de Curtea domnească între Calea domnească la vest, Iazul Morilor la est și biserica Roșie la sud. Amintirea acestui cartier se menținea în 1808, când este amintită "ulița celei mai vechi a Târgoviștei" (actualele străzi, Justiției și parțial Căpitan Andreescu), pe care erau amplasate vechile "case boierești... pe malul apei Ialomiței" (Oproiu, M., *Târgoviște...*, 1997, p. 214).

- Desigur că această mare suprafață unde conacele boierești posedau curți de mari dimensiuni, clădirile erau mult mai puțin numeroase decât în restul târgului.

- Mahalalele orașului denumite în general după bisericile parohiale se dezvoltă mai mult pe latura de vest a Căii domnești. Prima mențiune a mahalalelor o datorăm lui Paul din Alep, care relatează că "băieții din fiecare mahala și din fiecare uliță se adunau la mănăstirea sau biserica din mahalaua lor" (*Călători...*, VI, p. 104). Se menține în zona bisericii catolice spre Fundătura Brașovului, cartierul populației de rit catolic, dar de mici dimensiuni, realitate recunoscută și de N. Iorga, promotorul originii străine a orașelor noastre "chiar în veacul al XVI-lea familiile catolice erau puțin numeroase și împreună cu acelea ale satului vecin Șotânga, nu erau nici treizeci..." (Iorga, N., *Istoria...*, 1985, p. 144). Un alt cartier care se prefigurează este cel grecesc, amplasat imediat la vest de "târgul de jos", unde se păstra la sfârșitul secolului al XIX-lea amintirea și pe care l-a ridicat Primăria la 1887 în vechea mahala a grecilor. Pe acest teren am identificat în anul 2000 și biserica care le aparținea, ridicată cel mai probabil la sfârșitul secolului al XVI-lea.

- În timpul lui Constantin Brâncoveanu orașul se extinde spre vest prin apariția "țișăniei Mitropoliei" cu biserica Sf. Atanasie și Chiril (Stoicescu, N.

Bibliografia..., 1970, p. 645), iar la Bariera Câmpulungului spre ieșirea din oraș, "Târgul din afară" menționat abia la 1714 (Oproiu, M., *Târgoviște...*, 1997, p. 103).

- Ridicarea "târgului de jos" va duce la scăderea progresivă a importanței vechii piețe de la nord de Curtea domnească, dovedită și de decăderea comunității negustorilor sași, prin redimensionarea comerțului Țării Românești și scăderea importanței "drumului Câmpulungului", după 1650 ajuns potecă, folosită numai de "solii și poștă" (Petrescu, Sava, G. M., *Târguri...*, 1937, p. 12).

- În schimb importanța "Târgului de jos" devine preponderentă în economia orașului, cum am arătat, prin ridicarea Mitropoliei. Dovezile despre importanța noului centru comercial sunt oferite de zidirea spre sfârșitul secolului al XVI-lea a "Bisericii târgului" în marginea de nord a pieței (Chicideanu, I., *Săpăturile...*, 1973, p. 169-179), dar mai ales prin ridicarea în centrul orașului, înainte de 1582 a Mănăstirii Stelea (Cantacuzino, Gh. I., *Vechea...*, 1974, p. 39-42). De reținut este ctitoria negustorului Stelea (cupețul) care imprimă caracterul economiei mănăstirii axat pe comerț care se va menține și după refacerile și construcțiile datorate lui Vasile Lupu și mult mai târziu până în 1900 când era încă cunoscută sub denumirea de "biserica negustorilor". De altfel și biserica Sf. Nicolae-Geartoglu din imediata vecinătate nordică a ansamblului Stelea, are același caracter. Biserica din piatră, ridicată spre 1450 este refăcută de Dragomir logofăt (conform pisaniei descoperite de noi în 1989) de la 1640 când se adaugă turnul-clopotniță. De remarcat faptul că socrul său "chir Fote" era un negustor care ajunsese județ al orașului în timpul lui Mihai Viteazul. În 1712, reparată de Pascalie, mare negustor ajuns în funcția de mare vornic, ajunge în posesia negustorilor greci, fapt relevat de cele 6 lespezi de mormânt din secolul al XVIII-lea, scrise în elină (probabil în momentul în care "Biserica grecilor" din partea opusă a pieței căzuse în ruină).

Nu am insistat asupra rolului dominant al Curții domnești asupra orașului, bine cunoscut, deoarece am amintit mai înainte. Refacerile și completările succesive datorate pe rând lui Petru Cercel, Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu o aduc la mărimea pe care o cunoaștem și astăzi, transformând-o în cel mai important ansamblu princiar românesc pentru perioada de care ne ocupăm (Constantinescu, N., Moisescu, Cr., *Curtea...*, 1964; Moisescu, Cr., *Târgoviște...*, 1979 etc.)

Din prezentul studiu dar și din bogata literatură istorică și de arhitectură, mai puțin de arheologie dedicată subiectului pus în discuție se desprind unele inconsecvențe în studierea fenomenului urban-medieval asupra habitatului târgoviștean:

- Absența documentelor până la începutul secolului al XV-lea și creșterea progresivă în perioadele următoare.

- Preponderența investigației arheologice în cercetarea fenomenului urban până la începutul secolului al XV-lea; menținerea unei ponderi importante până spre finele secolului următor; scăderea ponderii arheologice pentru secolele XVII și XVIII, când nu mai oferă decât date disperate asupra principalelor monumente cercetate în vederea restaurării.

- Perioadele de timp în care domnia se află efectiv în oraș, sunt etapele de maximă dezvoltare ale structurii urbane confirmate atât documentar, cât și arheologic.

- Corelația dintre cercetarea arheologică, istorică și de arhitectură nu s-a produs întotdeauna în mod fericit existând păreri diferite, uneori chiar deosebirii de fond.

- Cercetarea arheologică a orașului s-a îndreptat mai mult spre secolele XIV-XVI, unde a reușit să aducă precizări de substanță asupra evoluției orașului.

- Cercetarea de arheologie nu a cuprins în afara ansamblurilor aulice și de cult (Curtea domnească, Mănăstirea Stelea sau Mitropolia), suprafețe majore care să ne conducă la afirmații absolut sigure cu privire la structura urbană a orașului medieval (concluzii privind numărul și structura populației).

- Este absolut necesară sistematizarea tuturor cercetărilor arheologice, o cartare riguroasă a descoperirilor, verificarea datărilor avansate pentru complexe diferite, bazată pe o încadrare mai precisă a artefactelor recuperate (în special ceramica și monedele).

- Chiar dacă pentru moment credem, arheologia nu poate oferi date concrete în privința locului și rolului administrației orașenești și a moșiei care îi aparținea; considerăm că este o situație de moment, care va fi trecută cu succes de viitoarele investigații de profil (aportul cercetării istorice în această privință are un caracter general, fără precizări spațiale și calitative).

- Pentru realizarea sintezelor asupra orașului medieval Târgoviște este necesară depășirea unor obstacole de natură obiectivă: penuria de date; instabilitatea structurilor urbane; complexitatea istorică, realitatea politică; particularități de structură și morfologie urbană, probleme unde cercetarea arheologică a habitatului urban medieval românesc trebuie să aibă un rol deosebit.

Pentru orașul medieval Târgoviște, prin trecerea în revistă a cercetării istorice se pot decela golurile de informare, aspecte la care investigațiile arheologice trebuie să răspundă cu mai mult curaj:

- Modul și momentul apariției orașului Târgoviște a avut un caracter liniar sat = " iarmaroc = " piață permanentă = " târg = " oraș = " reședință domnească. sau situația este parțial diferită: cale comercială de tranzit internațional (drumurile Câmpulungului, respectiv Giurguiului) = " piață permanentă - sediu administrativ și militar local = târg (așezare) = " reședință domnească = oraș. Bineînțeles că pentru ambele variante se păstrează cele două condiții favorizante premergătoare: geografic (factorii de mediu) și demografic (concentrare de așezări rurale).

- Au fost până în secolul al XVII-lea orașele de la sud de Carpați lipsite de fortificații înconjurătoare, deoarece în cazul de față cel puțin parte din aria locuită era înconjurată de șanț și val.

- Structura urbană este cu adevărat liberă, lipsită de rigiditate, tramă stradală neregulată, punctele de concentrare a activității specifice orașului și cele politico-administrative, politice ale orașului (reședința, piețele, bisericile, mănăstirile, Mitropolia și chiar mahalalele) urmăresc numai factorii geografici ai amplasa-

mentului și pe cei ai necesităților proprii din momentul apariției sau există și alte necesități exterioare dar și interne (politice, strategice, economice dar și de diferențiere social-etnice, religioase) de evoluție generală a societății. care reglează și organizează în timp și spațiu și poate chiar impune specificul urbanistic al habitatului urban târgoviștean, apropiindu-l mai mult decât se apreciază, de cel european.

- Elemente de structură urbană în spațiu și pe etape de dezvoltare, clădiri cu etanșe și loturile, parcellarul, sistemul rutier, mahalale încă puțin studiate, este în mod necesar să fie puse în legătură cu principalii poli de atracție ai orașului: Cutrea domnească, piețele, Mitropolia sau Mănăstirea Stelea, care le determină chiar existența.

- Relația dintre domnie și oraș, influența Curții domnești asupra arhitecturii, înzestrării locuințelor dar și a echipării edilitare urbane, a aspectului general al orașului Târgoviște.

- Caracterul și intensitatea relațiilor dintre oraș și hinterland: ocol, moșie, și a localităților rurale, înconjurătoare, pe care le deservea și îl deserveau.

Menționez în încheiere că problematica habitatului urban în Evul Mediu este mult mai

vastă, articolul de față fiind numai un rezumat, (inclusiv ilustrația), datorită limitării firești a spațiului editorial impus de dimensiunile volumului în care apare.

BIBLIOGRAFIE:

- Andronic Al., - *Iașii până la mijlocul secolului al XIX-lea. Geneză și istorie*, Iași, 1986.
- Cantacuzino, Gh., I., - *Cetăți medievale din Țara Românească, secolele XIII-XVI*, București, 1981.
- /- - *Probleme ale raportului dintre începuturile așezărilor urbane medievale și curțile domnești din Țara Românească*, Valachica, 2, 1970.
- /- - *Puncte de vedere privind evoluția Curții domnești din Târgoviște din secolele XIV' - XVI*, în SCIVA, tom 50, 3 - 4, 1999, p. 127 - 154;
- /- - *Vechea biserică Stelea din Târgoviște*, în R.M.M. - M.I.A., XLIII. 1974, I, p. 39 - 42; Cantacuzino
- Gh. I., Diaconescu P., Mihăescu G., - *Date arheologice asupra unor vestigii medievale din zona centrală a orașului Târgoviște*, în R.M.M. - M.I.A., XV, 1984, 2, p. 35 - 42;
- Cantacuzino Gh. I., Diaconescu P., - *Cercetări arheologice în zona centrală a orașului Târgoviște*, în M.C.A., Buc., 1983,
- /- - *Cercetări arheologice în zona centrală a orașului Târgoviște*, în M.C.A., Buc., 1986;
- Chihaiia, P., - *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974.
- Constantinescu N., - *Contribuții arheologice asupra Curții domnești din Târgoviște (sec. XIV - XVII)*, în SCIV, 15, 1964, 2, p. 225 - 240;
- /- - *Cercetări arheologice la Curtea domnească din Târgoviște*, în Documente recent descoperite și informații arheologice. Buc., 1987, p. 69 - 78;
- Constantinescu N., Moiescu C. - *Curtea de Argeș*, Buc. 1984.
- /- - *Curtea domnească din Târgoviște*, Ed. a II-a. Buc., 1969;
- Constantinescu N., Ionescu C. - *Asupra habitatului urban la Târgoviște înainte de la 1394. Repere din vatra curții domnești*, în SCIVA, 31, 1980, p. 53 - 75;
- Cucu, V., - *Orașele României*, București, 1970.

- Diaconescu P., Mihăescu G. - *Cerceări arheologice la Dumbrava, comuna Ulmi, județul Dâmbovița*, în M.C.A., București, 1986, p. 291-293
- /- - *Complexul vechii Mitropolii din Târgoviște*, în R.M.M. – M.I.A., 2, Buc., 1988.
- Diaconescu P., Ionescu C., - *Cercetări arheologice în zona fostei străzi Rapsodiei din Târgoviște*, în M.C.A., Oradea, 1979;
- Diaconescu P., - *Cerceările arheologice de la Curtea domnească din Târgoviște. Campaniile 1979, 1984*, în Valachica 15, Târgoviște, 1998, p. 54 – 70;
- /- - *Cercetarea arheologică de la biserica "Sf. Ionică" din Târgoviște*, în Valachica, 5, 1974, p. 77-81.
- /- - *Sondajul arheologic de la Biserica Albă din Târgoviște*, în M.C.A., Buc., 1981.
- Diaconescu P., Ogescu C., Petrescu F., - *Un han târgoviștean din "Târgul din Lăuntru"*, în Valachica, 15, Târgoviște, 1998, p. 148 – 172.
- Donat, I., - *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XII' – XVI*, Studii, 6, 1956, p. Drăghiceanu, V., - *Căluza monumentelor din județul Dâmbovița*, Târgoviște, 1907.
- Gheorghiu, O. T., - *Cetățile orașelor. Apărarea urbană în centrul și estul Europei în Evul Mediu*, București, 2000.
- Giurescu C.,C., - *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Buc. 1997
- Gioglovan, R., - *Monumente gotice în Târgoviște I*, Valachica, X-XI, 1978- 1979, p. 141-175.
- Greceanu, E., - *Ansamblul urban Pitești*, București, 1982.
- Ionescu, C., - *Un aspect necunoscut al relațiilor moldo-muntene. Ctitorii din timpul domniei lui Ștefan cel Mare la Târgoviște*, Valachica, IX, 1977, p. 345-352.
- /- - *Considerații asupra arhitecturii și urbanismului în orașul Târgoviște în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în R.M.M. - MIA, 1983, 2, p. 58-72.
- /- - *Complexul istoric și de arhitectură "Stelea" din zona centrală a municipiului Târgoviște*, în R.M.M.- M.I.A., 1, 1985, p.30-52.
- Manolescu, C., - *Geneza Târgoviștei în lumina unor interpretări topografice, etnografice, și sigilografice*, Valachica, 9, 1977, p. 319-334.
- Mihăescu, G., - *Cercetări arheologice în Târgoviște – Suseni*, în Valachica, Târgoviște, 1980 - 1981, 12 – 13, p. 117 - 134.
- Mihăescu G., Fruchter, E. - *Considerațiuni asupra începuturilor orașului medieval*, RMM-MIA, 1978, II.
- Moiescu Cr., - *Arhitectura epocii lui Matei Basarab*, vol. I-II, București, 2002-2003.
- /- - *Târgoviște. Monumente Istorice și de Artă*, București, 1979.
- Musca Luciana, Musca T., - *Complexul de locuire din secolul al XVI -lea din Târgoviște – Suseni*, în Valachica – Târgoviște, 1980 -1981, 12 – 13, p. 135 – 140.
- Oproiu, M., - *Târgoviște. Orașul și împrejurimile sale între 1600-1848*, vol. I, Târgoviște, 1999.
- Oproiu M., Manolescu, C., - *Stampe târgoviștene*, Târgoviște 1996.
- Panait, P., I, - *Cetatea Bucureștilor în secolele XIV-XI'*, în R.M., București, an VI, 1969, nr. 4, p. 310-318.
- Panait, P., I Ștefănescu, A., - *Muzeul Curtea veche. Palatul voievodal*, MIMB, 1973.
- Panaitescu, P., P., - *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969.
- /- - *Interpretări românești*, București, 1994.
- Pascu, St., - *Voievodatul Transilvaniei*, I, Buc. 1972.
- Petrescu - Sava, G., M., - *Târguri sau orașe între Buzău, Târgoviște și București*, București, 1937.
- Pirenne, H., - *Orașele evului mediu*, Cluj, 2000.
- Stoicescu, N., - *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I, Țara Românească*. Vol. II, Craiova, 1970.
- Stoicescu, N., Moiescu, Cr., - *Târgoviștea și monumentele sale*, București, 1976.
- Vâlsan, G., - *Opere alese*, București, 1970.